Havaintoja

Se ensimaininnan pronominina puhutussa suomessa[1]

Kolmannen persoonan pronomineja pidetään yleensä etupäässä anaforisina kielenaineksina ja niiden käyttöä tekstin sidoksisuuteen liittyvänä. Siksi on kiintoisaa tarkastella sellaisia kolmannen persoonan pronomineja, joille ei löydykään korrelaattia edeltävästä tekstistä. Millaisissa yhteyksissä tällaisia ensimaininnan pronomineja esiintyy, ja miten niiden merkityksen voi tulkita, jos minkäänlaista korrelaattia ei löydy?

Tässä artikkelissa käsittelen *se*-pronominin käyttöä ensimaininnoissa suomenkielisissä keskusteluissa. Aineistona on ollut omien nauhoituksieni lisäksi Turun puhekielen projektin yhteydessä nauhoitettuja keskusteluja.

Useassa yhteydessä on ehdotettu, että ensimaininnan pronominien tulkinnassa on referentin topikaalisuudella (Ward ym. 1991) ja salienssilla (Ariel 1990, Lyons 1977) tärkeä osuus. Gundel tutkijatovereineen (1990, 1993) jopa väittää kärjistetysti, että painottomien pronominien referentin on oltava päähuomion kohteena diskurssissa:

> »The most highly activated entities are not only in the speaker's and hearer's awareness but are also at the center of attention at the current point in discourse. This status, which we refer to as 'in focus', includes activated entities which are likely to be continued as topics of subsequent utterances. In focus is a necessary condition for appropriate use of – – unstressed pronominals.» (1990: 444.)

Tutkimissani keskusteluissa referentit, joihin viitattiin ensi kertaa *se*-pronominilla, olivat kuitenkin vain harvoin topikaalisia, salientteja tai keskustelijoiden päähuomion kohteena.

Haluaisinkin tässä tuoda esiin sen, ettei fokuksessa oleminen, topikaalisuus eikä salienssi ole välttämätön ehto pronominien käytölle. Lisäksi ehdottaisin, että pronominien viittaussuhteet voidaan parhaiten selittää sosiokognitiivisten tekijöiden pohjalta; aineistossani esiintyvien ensimaininnan pronominien tulkintaa ohjaa sekä keskustelijoiden yhdessä luoma konteksti että sen yhteisen tiedon luonne, jota keskustelijoilla on kulloisestakin kontekstista.

Näyttää siis nimenomaan siltä, että *se*-pronominia käytetään keskusteluissa ensimainintoihin juuri silloin, kun referenttiin ei ole tarkoitus kiinnittää erityistä huomiota, eli juuri silloin, kun referentti ei ole mitenkään erityisen topikaalinen. Tämä näkyy esimerkistä 1. Tässä Turun puhekielen projektin yhteydessä äänitetyssä neljän nuoren naisen keskustelussa A kertoo lääkärillä käynnistä.

Esimerkki 1

1 A ... ^Nii.
2 ... Ni 'tota noin ni,
3 ..'Mää olin ^lääkäril,
4 .. mää oli 'iha – –

[1] Artikkeli perustuu Kielitieteen päivillä 1993 pitämääni esitelmään. Keskustelusta, kritiikistä ja kannustuksesta lämpimät kiitokseni Auli Hakuliselle, Marja-Liisa Helasvuolle, Elise Kärkkäiselle, Marja-Leena Sorjoselle ja Sandy Thompsonille. Kiitos myös Sara Routarinteelle aineiston hankinnassa annetusta avusta.

5 ... Mul oli ^kurkku,
6 .. mä en saanu kunnol ^ääntä,
7 ja se on ihan ^tulipunane ollu 'koko sit 'aja.
8 ... Mää menin 'suaraa siihen ^Puutarhakadul,
9 siihe 'lääkä—
10 siihe ^kasvatusneuvolan .. 'talo-on,
11 tai 'siihe.
12 E .. 'Mikä talo [^siin o].
13 A [Ja mul oli] ^lämpö,
14 ... siin ^Tähtipaarii suunnillee 'vastapäätä.
15 .. Siin o semmone 'yksityine ^lääkärikeskus.
16 E ... 'Ai jaha.
17 A ... Siin nii 'siin,
18 .. [mis on] ^Saundse]ntteriki.
19 R .. [Joo.]
20 E [Joo mää tiedän].
21 .. 'Mää [2 tiedän 2].
22 A .. [2 Nii 2].
23 E .. Joo.
24 A ... 'Nii ja totanoinni,

[(A TARJOAA E:LLE SAVUKKEITA; KESKUSTELLAAN HETKI SAVUKEMERKEISTÄ)]

25 A .. Joo ja,
26 ... se oli ^hyvä tota noin ni,
27 ... Sinne 'pääsi ^ensinnäki,
28 ... ^suoraa,
29 vaikkei siel ollu mittän ^päivystävää,
30 R ... ^Joo vai.
31 A .. 'Mmm.
32 .. 'Ens se sanos et tota noin ni = et,
33 ... et,
34 .. niiku,
35 .. 'siihe ois vissii ollu ^puol tunti 'aikaa et
36 .. tota noin ni et,
37 ... et,
38 .. ^lääkäri=,
39 .. oliks se joku .. 'Sironen,
40 .. vai ^mikä se oli ja,
41 .. et 'hän.

[TUTOT.TRN]

Rivillä 32 esiintyvä *se*-pronomini on referenttinsä ensimaininta tässä keskustelussa. Vaikka referentti ei ole millään tavoin erityisen topikaalinen tai kuulijoiden päähuomion kohteena, ei meillä sen kummemmin kuin keskustelun osanottajillakaan ole vaikeuksia tunnistaa referenttiä; se viittaa lääkärikeskuksen vastaanottoapulaiseen.

Englanninkielisissä keskusteluissa pronominiviittauksia tutkinut Fox (1987) on löytänyt aineistostaan useita samantapaisia ensimaininnan pronomineja. Fox (1987: 67) ehdottaa, että pronominien tällaisen käytön ehtona on, että referentti on tunnistettavissa edeltävän tekstin aktivoiman kognitiivisen skeeman perusteella.

Jos omaksumme tämän selityksen, rivin 32 ensimaininnan pronominin tunnistettavuus perustuu siihen, että keskustelun osanottajilla on samantapainen lääkärikeskuksiin liittyvä skeema; he tietävät, että lääkärikeskuksissa on vastaanottoapulaisia, jotka varaavat aikoja potilaille A:n kuvailemalla tavalla. Mutta vaikka yhteinen skeema selittääkin pronominin viittaussuhteen, se ei selitä sitä, miksi puhuja viittaa vastaanottoapulaiseen ensi kertaa pronominilla leksikaalisen NP:n sijasta.

Fox (1987: 67) toteaa myös, että hänen keräämissään esimerkeissä ensimaininnan pronominin referentin tarkka tunnistaminen ei ollut tärkeää ja että tällaisia pronomineja käytettiin juuri silloin, kun kuulijan ei voitu olettaakaan voivan tarkasti tunnistaa referenttiä. Mutta minun aineistossani oli myös sellaisia tapauksia, joissa ensimaininnan pronominin referentti voitiin tunnistaa aivan tarkasti. Esimerkissä 2 joukko sukulaisia keskustelee tapaninpäivän kutsuilla puulattian lautojen väliin kertyvästä roskasta ja sen puhdistamisesta.

Esimerkki 2

44 L Sithä ^tuol oli 'tuolla,
45 .. mm,
46 ... mm ^Vaskijärvellä,
47 ku,
48 'siel kun ei voi ^imuroida [koskaa],

49 E [Mm.]
50 L ku [2 ei o .. 2] ^sähköö,
51 E [2 ^Miksei 2].
52 ^Jaa 'juu juu [3 juu 3].
53 M [3 @ 3] @@@@
54 A [4 @@@ 4]
55 L [4 ^Nii 4],
56 Ja 'siel on kanssa ne [...] ^vetäny vähän tollee,
57 X [(ÄHKYY)]
58 L ..^raoille,
59 .. ne .. ^lattialaudat.
60 Ni,
61 .. 'kerran ku ne ^meni,
62 ni siel oli 'ilmeisesti ^hiiret kato tonkinu,
63 E Nii.
64 L 'ettiny ^ruokaa,
65 .. ^ruoanmuruja,

[LIISALLA.TRN]

Rivillä 61 esiintyvä *ne* on referenttiensä ensimaininta tässä keskustelussa, eikä referentti ole millään lailla keskeinen eikä topikaalinen diskurssissa. Keskustelun osanottajat tietävät kuitenkin hyvin, millä kaikkien hyvin tuntemalla perheellä on kesämökki Vaskijärvellä, ja siis se, kuka sinne tavallisesti menee, on kaikille selvää.

Tällaisen ensimaininnan pronominin tulkintaa ei voi selittää kognitiivisen skeeman pohjalta. Paremmin sen voi selittää Hanksin (1990, 1992) kehittämän indeksisen taustan (*indexical ground*) käsitteen avulla. Tällä käsitteellä Hanks tarkoittaa keskustelijoiden yhdessä keskustelun kuluessa luomaa kontekstia, jonka perusteella indeksiset ilmaukset voidaan tulkita. Indeksisessä taustassa on tärkeää sen symmetrisyys. Mitä enemmän juuri tätä kontekstia koskevia yhteisiä tietoja keskustelijoilla on, sitä symmetrisempi tausta on ja sitä tarkemmin keskustelijat voivat tulkita keskustelussa käytetyt indeksiset ilmaukset.

On tarpeen tarkasti erottaa toisistaan staattiset skeemat ja se, miten ne realisoituvat puhuttaessa. Keskusteluun ei tulla valmiit referentit mukana, vaan referentit muotoutuvat vasta keskustelun kuluessa interaktion tuloksena. Skeema ei nähdäkseni sinänsä sisällä referenttejä, vaikka se indeksisen taustan kautta voi vaikuttaa referenssin tulkintaan.

Indeksisen taustan käsitteellä voidaan selittää *se*-pronominin erilainen tulkinta esimerkeissä 1 ja 2. Kummassakin esimerkissä oli pronominin tulkinnan perusteena tietty paikka, esimerkissä 1 Puutarhakadulla sijaitseva lääkärikeskus ja esimerkissä 2 Vaskijärvi. Näiden paikkojen mainitseminen ja se, mitä pronominien referenttien kerrottiin tehneen, muodostivat indeksisen taustan, jota vasten pronominien referenssi selvisi. Esimerkissä 1 oli keskustelijoiden indeksinen tausta epäsymmetrinen; vain A oli käynyt kyseissä lääkärikeskuksessa. Pronominin tulkinnassa kuulijoiden piti luottaa geneeriseen tietoonsa lääkärikeskuksista, ja pronominin tulkintakin oli geneerinen. Toisin on esimerkissä 2, jossa kaikilla keskustelun osanottajilla oli tarkat tiedot Vaskijärvestä ja sen asukkaista. Indeksinen tausta oli erittäin symmetrinen, ja pronominilla viitattiin tiettyihin yksilöihin.

Lopuksi haluaisin ottaa kantaa jo esille tulleeseen kysymykseen siitä, miksi puhujat esimerkkieni kaltaisissa tilanteissa viittaavat diskurssissa aivan uusiin referentteihin pronominilla leksikaalisen NP:n sijasta. Ymmärtääkseni pronominin käyttö silloin, kun referenttiä ei ole keskustelussa aikaisemmin mainittu ja kun referentti ei ole erityisen topikaalinen eikä salientti, liittyy pronominien foneettiseen ja semanttiseen keveyteen. Chafe (1976, 1987, 1994) on useassa yhteydessä tuonut esiin sen, että keskustelussa jo esiin tulleisiin ja kuulijan mielessä etualalla oleviin referentteihin (*given concepts*) viitataan pronomineilla. Näiden referenttien aktivointiin ei Chafen mukaan kulu paljoakaan henkistä energiaa, koska ne ovat jo keskustelussa esillä; Chafe (1994) puhuu aktivoinnin hinnasta (*activation cost*). Voisi sanoa, että pronomineilla ei ole paljoakaan kognitiivista ostovoimaa. Siksi niitä voidaan käyttää ennestään etualalla olevien, »halpojen» referenttien aktivoinnin lisäksi myös silloin, kun ei ole tarkoituskaan voimakkaasti aktivoida uutta

referenttiä kuulijoiden päähuomion kohteeksi.

Ensimaininnan pronominit ovat esimerkki kielen ikonisuudesta; semanttisesti keveillä kolmannen persoonan pronomineilla tuodaan diskurssissa ensi kertaa esiin sellaiset referentit, joihin ei ole tarkoitus kiinnittää erityisempää huomiota. Tyypillisesti tällaisilla pronomineilla on evidentiaalifunktio; niillä viitataan tiedon lähteeseen silloin, kun keskustelussa tuodaan esiin toisen käden tietoa. Keskeistä on se, mitä joku on sanonut tai kertonut, eikä niinkään itse tiedon lähde. Näin esimerkissä 1, jossa tärkeää on se, mitä vastaanottoapulainen sanoi, eikä itse vastaanottoapulainen, ja esimerkissä 2, jossa huomion kohteena ovat hiirien askareet kesämökillä. Mökin asukkaiden maininta rivillä 61 liittyy mielestäni tässä siihen, että kerrottu on heiltä kuultua.

Kolmannen persoonan pronominien käyttö ensimaininnoissa keskustelussa silloin, kun referentti ei ole erityisen topikaalinen eikä salientti, on kahdella tavalla mielenkiintoinen ilmiö. Ensinnäkin tällaiset käytänteet saattavat olla mahdollinen väylä, jota myöten kolmannen persoonan pronominit kieliopillistuvat esim. partikkeleiksi ja muodolliseksi subjektiksi. Jos pronominien käytön ehtona pidetään referentin topikaalisuutta, on vaikea ymmärtää sitä, miksi ne kielissä niin yleisesti kehittyvät juuri näihin semanttisesti tyhjiin tehtäviin. Bolinger (1977) onkin esittänyt, että »tyhjiksi» kutsutuissa pronomineissa olisi vielä jäljellä referentiaalisuuden rippeitä.

Toiseksi on mielestäni niin, että referenssin luonnetta on vaikea ymmärtää, jollei tutkita tavallisia arkikeskusteluja. Jos turvaudutaan kokonaan tutkijan itse keksimiin esimerkkeihin, voi jäädä huomioon ottamatta todellisen kontekstin ja diskurssitekijöiden vaikutus referenssiin. Juuri konteksti ja diskurssitekijät ovat avainasemassa referenssin ymmärtämisessä ja referentiaalisen muodon valinnassa.

RITVA LAURY

Litterointimerkit

.	voimakkaasti laskeva intonaatio
,	lievästi laskeva intonaatio
[ ]	päällekkäispuhunta
..	alle 0.2 sekunnin mikrotauko
...	lyhyt tauko (0.3–0.6 sekuntia)
^	pääpaino
'	paino
@	naurupartikkeli, esim. *ha*

LÄHTEET

ARIEL, MIRA 1990: Accessing Noun-Phrase Antecedents. Routledge, London.

BOLINGER, DWIGHT 1977: Meaning and form. Longman, London.

CHAFE, WALLACE 1976: Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics and Point of View. – Charles N. Li (toim.): Subject and Topic. Academic Press, New York.

—— 1987: Cognitive Constraint on Information flow. – Russell Tomlin (toim.): Coherence and Grounding in Discourse. John Benjamins, Amsterdam.

—— 1994: Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing. University of Chicago Press, Chicago.

FOX, BARBARA 1987: Discourse structure and anaphora. Written and conversational English. Cambridge University Press, Cambridge.

GUNDEL, JEANETTE K. – HEDBERG, NANCY – ZACHARSKI, RON 1990: Givenness, Implicature, and the Form of Referring Expressions in Discourse. – Proceedings of the 16th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society.

—— 1993: Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. – Language 69 s. 274–307.

HANKS, WILLIAM F. 1990: Referential practice: language and lived space among the Maya. The University of Chicago Press, Chicago.

—— 1992: The indexical ground of deictic reference. – Goodwin, Charles – Duranti, Alessandro (toim.): Rethinking context: Language as an interactive

phenomenon. Cambridge University Press, Cambridge.
LYONS, JOHN 1977: Deixis and anaphora. – Myers, T. (toim.): The Development of Conversation and Discourse. Edinburgh University Press, Edinburgh.
WARD, GREGORY – SPROAT, RICHARD – MCKOON, GAIL 1991: A pragmatic analysis of so-called anaphoric islands. – Language 67 s. 439–474.